

De Martí l'Humà, del Compromís de Casp o de Ferran I a Ferran II: la Catalunya del segle XV, un segle de canvis i transicions

Roser Salicrú

Institució Milà i Fontanals – CSIC (Barcelona)

Cronologia, història i historiografia: una visió panoràmico-crítica del segle XV català

L'any 2016 es van complir sis-cents anys rodons de la mort, a Igualada, el 2 d'abril del 1416, de Ferran I, el d'Antequera, el primer monarca Trastàmara de la Corona d'Aragó (SOLDEVILA, 1950). I cinc-cents anys rodons, també, de la mort del segon Ferran i darrer Trastàmara, Ferran II o Ferran el Catòlic, el 23 de gener del 1516, a Madrigalejo, Castella.

Si obviem la cronologia estricta i, en conseqüència, la primera dècada del Quatre-cents, que inclou el traspàs de Martí l'Humà (1410), l'Interregne (1410-1412), el Compromís de Casp i la immediata entronització de Ferran I (1412), podem dir, seguint el títol d'una de les obres de Jaume Vicens Vives, que el segle XV és el segle dels Trastàmara. O, altrament, el segle que va «de Ferran a Ferran». Que, de fet, és el contingut que Jaume Vicens donà, precisament, a la seva obra *El segle XV. Els Trastàmara* (VICENS, 1956).¹ Vicens no es va ocupar del rei Martí i va integrar contextualment tant l'Interregne com el Compromís de Casp dins l'estudi de la figura de Ferran d'Antequera, sense dotar-los d'autonomia pròpia.

De fet, els anys 1400-1410/1412 són, en molts aspectes, una clara continuïtat del segle XIV... i, per tant, es podria considerar perfectament que el segle XV arrenca el 1410 o el 1412. Perquè és evident que, després d'aquesta primera dècada que, en pocs anys, concentra la mort de Martí el Jove, el 1409, a Càller, després de la batalla de San Luri; la fi de la dinastia autòctona; l'Interregne; el Compromís de Casp, i l'entronització Trastàmara, s'obre una nova etapa.

¹ Ferran I (1412-1416), Alfons el Magnànim (1416-1458), Joan II (1458-1479) i Ferran II (1479-1516).

Per contra, seguint les convencions historiogràfiques, potser costaria més d'acceptar el possible perllongament de la centúria després del 1492 i, més encara, per tant, el seu possible allargassament fins a la data de la mort de Ferran II, el 1516.

En primer lloc, arran de la conjunció, en l'any 1492, de tres esdeveniments que, en efecte, condicionaran les dècades successives i obriran les portes a realitats i dinàmiques que tindran poc a veure amb les medievals (la conquesta de Granada, el «descobriments» d'Amèrica i l'expulsió dels jueus de Castella i de la Corona d'Aragó), la historiografia ibèrica i hispànica —i, de retruc, la de la Corona d'Aragó i la catalana— han considerat, tradicionalment, que el 1492 era l'any simbòlic de la fi de l'edat mitjana i d'inici de la moderna.²

En segon terme, perquè el regnat de Ferran II havia estat, fins fa poc, frontissa historiogràfica o terra de ningú. Si, des del medievalisme, es visualitzava com a domini de modernistes, els modernistes el veien massa precoç per ocupar-se'n. Per bé que 1516 ja fos època moderna, 1479 era encara «massa» medieval...

A tot això hi havia contribuït, sens dubte, el fet que, després de la tesi doctoral de Vicens Vives sobre Ferran II i Barcelona (VICENS, 1936-1939), a casa nostra el regnat de Ferran el Catòlic hi hagués quedat com segellat, per més que, des de Castella, s'hagués treballat a bastament sobre el regnat dels Reis Catòlics.³

Un dels «problemes» que havien tingut tant aquest regnat com el segle XV era que molts dels seus aspectes, processos o esdeveniments rellevants havien estat treballats per Jaume Vicens. I com que, a diferència d'altres contemporanis seus, Vicens havia quedat revestit d'una aurèola moderna i renovadora, consonant amb els nous corrents de la historiografia europea influïda per l'escola dels *Annales* —que advocava per la història socioeconòmica en front de la història aleshores considerada més carrinclona, la dels esdeveniments polítics—, Vicens (i/o la seva obra) havien romàs intocables i havien eclipsat l'emergència de noves recerques, cosa que havia «blindat», indirectament, el «seu» segle XV.⁴

Per contra, «el segle XV de Soldevila», associat al Compromís de Casp, havia quedat en l'òrbita medieval i, suposadament, més tradicionalista.⁵

2 En altres latituds, la fi de l'edat mitjana (que no és més que una discutible convenció historiogràfica, ja que en història hem de parlar de transicions o de processos i no pas de dates puntuals) se situa, per exemple, al 1453, data de la caiguda de Constantinoble en mans dels turcs otomans.

3 Actualment, a més de monografies fetes des de Castella, com SUÁREZ, 2004, comptem ja, també, amb noves obres escrites des de la Corona d'Aragó, com SESMA, 1992, o BELENGUER, 1999. Cal esperar, a més a més, que, els propers anys, i arran de les commemoracions del 2016, apareguin publicades noves recerques i revisions historiogràfiques.

4 Sobre el significat de Jaume Vicens i Vives i de la seva «controvertida» figura, vegeu MUÑOZ, 1997, p. 262-270 respecte al segle XV i p. 386-400 per a un balanç global.

5 Una història que, a la vegada, a casa nostra, va ser titllada de «romàntica» i «catalanista» / «nacionalista», en sentit despectiu, com bé explica, per al cas de Ferran Soldevila, PUJOL, 1995, p. 246 i següents.

En realitat, per tant, no ha estat sinó recentment que Vicens Vives s'ha començat a revisar o a posar en qüestió, com a home (o com a historiador) fill del seu temps i de la seva època, i com a autor d'una història (o historiografia) en algunes coses tan presentista o influenciada pel context com la de molts altres (MUÑOZ, 1997).

Recordem que, a banda del volum sobre els Trastàmara i el segle XV (VICENS, 1956), i de la seva tesi doctoral sobre Ferran II i la ciutat de Barcelona, que va mitificar el redreç i la sortida de Barcelona i de Catalunya de la suposada crisi (VICENS, 1936-1939), Vicens Vives va ocupar-se també dels remences (VICENS, 1945) i de la figura de Joan II (VICENS, 1953). En una obra, en aquest cas, amb un subtítol tan eloqüent (*Monarquía y revolución en la España del siglo XV*) com la frase que tanca la contracoberta «publicitària» de la seva reedició a càrrec de Paul Freedman i de Josep M. Muñoz del 2003:

Este trabajo supone la culminación del interés de Vicens por el siglo XV, una centuria que será clave para Cataluña, no tanto por la llegada al trono de una dinastía castellana, como por la incapacidad de las clases dominantes que, aferradas a un estricto conservadurismo económico, no sabrán resolver los nuevos retos de la Edad Moderna, que ya asoma.⁶

Aquesta valoració –no pas innocent– sobre la importància del segle XV «no tanto por la llegada al trono de una dinastía castellana, como por la incapacidad de las clases dominantes que, aferradas a un estricto conservadurismo económico, no sabrán resolver los nuevos retos de la Edad Moderna, que ya asoma» no deixa de ser, encara, una llança (editorial) a favor del segle XV «modern» de Vicens (el segle XV tardà, de Joan II, de la Guerra Civil, dels remences i de Ferran II) i una invectiva subliminal i velada contra el segle XV «medieval» de Soldevila, «ancorat» en el Compromís de Casp i en la fi de (o el plany per l'extinció de) la dinastia autòctona...⁷

6 Heus aquí la cita completa: «Al decir de muchos, los estudios de Vicens sobre el s. XV catalán constituyen su legado más importante, y quizá el Juan II, culminación de más de veinte años de investigaciones con los trabajos sobre Ferran II (1936, 1952) y los remensas (1945, 1954) sea, en este sentido, su libro más importante. Además de una estupenda biografía en torno a la figura del monarca y su largo reinado, este trabajo supone la culminación del interés de Vicens por el siglo XV, una centuria que será clave para Cataluña, no tanto por la llegada al trono de una dinastía castellana, como por la incapacidad de las clases dominantes que, aferradas a un estricto conservadurismo económico, no sabrán resolver los nuevos retos de la Edad Moderna, que ya asoma.

7 Que, recordem-ho, i com veurem després, es pretén fossilitzar (*sic*) en SOLDEVILA, 1965, obra reactiva a les tesis que havia defensat sobre el Compromís de Casp MENÉNDEZ, 1964.

Parlar del segle XV català és, per tant, un repte. Pels dubtes sobre la seva possible acotació temporal. Però també, i potser de manera encara més destacable, pel fet que, amb cronologia estricta, és el segle medieval que concentra la major part de tòpics historiogràfics polèmics, aptes per a la discussió crítica i «opinable», de tota l'edat mitjana. No oblidem que, al tombant del segle XV, abans de tot aquest panorama suposadament tan negatiu que es presenta en pocs anys i que després s'encadena al llarg de tota la centúria, representa que Catalunya (com a «casa mare» mediterrània de la Corona d'Aragó) estava instal·lada en un passat esplendorós, el de l'expansió dels segles XIII i XIV, el de les conquestes de Mallorca (1229) i València (1238), el de les aspiracions sobre Atenes i Neopàtria, el de les preteses conquestes o domini de Sicília i Sardenya... En un context historiogràfic en el qual la visió que preval és, gairebé, la de la prepotència (o almenys el de la preponderància) inherent a les paraules que la crònica de Bernat Desclot posa, amb fanfarroneria extrema, en boca de Roger de Llúria:

Ne sol no em pens que galera ne altre vaixell gos anar sobre mar menys de guiatge del rei d'Aragó, ne encara no solament galera ni lleny, mas no creu que nengun peix se gos alçar sobre mar, si no porta un escut ab senyal del rei d'Aragó en la coa per mostrar guiatge d'aquell senyor rei d'Aragó (SOLDEVILA, 2008, p. 369-370).

Darrere de tot això, comença un segle «fatídic» que encadena tot un seguit de «desgràcies» i desavinences internes que són fàcilment descriptibles si les enfilem de manera lineal: mort de Martí el Jove sense descendència legítima; mort de Martí l'Humà sense nova descendència legítima malgrat les corredisses d'un segon matrimoni amb Margarida de Prades i els suposats i infructuosos intents que Margarida quedés encinta; Interregne; entronització d'una dinastia castellana; alçament i derrota del comte d'Urgell; mort de Carles de Viana; Guerra Civil Catalana; futur hereu del regne fill d'una castellana, Joana Enríquez; crisi econòmica i social; conflicte remença; unió dinàstica amb Castella; descobriment d'Amèrica i suposada exclusió catalana del comerç amb el Nou Món... Un panorama «negatiu» que fa tremolar. I que, a desgrat de la recerca científica duta a terme durant les darreres dècades i de la relativització de molts conceptes i percepcions que, a nivell acadèmic, això ha implicat, encara continua vigent com a clixé.

Perquè, arran de la confusió entre història, historiografia i sentiment nacional, aquesta imatge de la darrera centúria medieval, heretada de la historiografia «romàntica» i mantinguda durant el franquisme i el segle XX, o aquesta percepció de la suposada decadència catalana del segle XV, s'ha anat perpetuant i ha arribat fins als nostres dies. Sobretot quan, com deia, en un fals joc de miralls, es contrasta amb la imatge de l'esplendorós passat medieval dels segles XIII i XIV.⁸

⁸ Vegeu, entre les darreres publicacions sobre aquest «esplendorós» passat medieval, la síntesi recentment traduïda al

No em passejaré pas, aquí, per tots els tòpics que planen sobre el Quatre-cents català, ni recorreré tampoc la seva evolució en la historiografia actual. Però sí que intentaré, almenys, aportar alguns elements crítics de reflexió a l'entorn d'alguns d'aquests clarobscurs d'un segle que, efectivament, va comportar molts canvis i transicions. Però que, com qualsevol altre procés històric, han de ser analitzats críticament i no pas anacrònicament.

Defugiré, per tant, deliberadament, una exposició clàssica i lineal, factual i ordenada, del segle XV, per centrar-me en la vigència i valoració d'alguns d'aquests fets i fenòmens. Alguns d'ells, com la crisi catalana tardomedieval (FELIU, 2004), o el conflicte remença i la sentència arbitral de Guadalupe (FELIU, 2011; LLUCH, 2013, 2014), ja han estat objecte de revisió historiogràfica. Però n'hi ha d'altres (com la Guerra Civil Catalana o el redreç de Ferran el Catòlic) que per ara només estan essent revisats de manera molt incipient.

La mort del rei Martí, l'Interregne i el Compromís de Casp

El fet que, recentment, s'hagi commemorat el sisè centenari de les primeres controvèrsies esmentades (mort de Martí l'Humà, Interregne, Compromís de Casp), ha fet possible que es tornés a fer recerca i ha impulsat noves reflexions sobre aquests esdeveniments (SESMA, 2011; FALCÓN, 2013; FERRER, 2015). I, sobretot, que se'ls busquessin noves interpretacions en consonància amb l'evolució de la ciència històrica, per bé que, al capdavall, totes les revisions, segurament menys abundants que les que protagonitzaren en ple franquisme Menéndez Pidal (MENÉNDEZ, 1964) i Ferran Soldevila (SOLDEVILA, 1965), acabin conclouent que, més enllà dels fets estudiats per si mateixos, la valoració de les seves conseqüències esdevé qüestió de valoració historiogràfica i, per tant, de posicionament personal.

Un primer exemple del que han aportat les noves recerques el trobem a l'entorn de les controvertides darreres voluntats del rei Martí l'Humà, que, per manca d'elements o proves documentals fefaents, havien fet córrer rius de tinta, apuntalats en les cròniques i relats historiogràfics coetanis (Lorenzo Valla, fonamentalment), a favor i en contra de la seva veracitat i versemblança.

Això, fins a la troballa o identificació recent d'un manual amb les anotacions del protonotari reial Ramon Sescomes, corresponent als dos dies previs a la mort del monarca, el 30 i 31 de maig del 1410.

castellà ABULAFIA, 2017, i el volum col·lectiu CIFUENTES, SALICRÚ, VILADRICH, 2015.

Aquestes notes semblen avalar el fet que el rei Martí hauria optat, encara amb plena consciència i no pas pressionat per l'entorn mentre agonitzava, per la «via de la justícia» per decidir la seva successió.

Mausoleu de Martí el Jove a la catedral de Càller (Sardenya)

Carlos López, el director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que les va donar a conèixer en un article sobre les darreres voluntats de Martí l'Humà publicat el 2013, conclou, significativament:

La muerte del rey fue inesperada, pero no súbita. Incluso aceptando el peor de los escenarios posibles (su hipotético envenenamiento), el cuaderno de Sescomes nos deja ver que tuvo tiempo para ordenar sus asuntos por encima de intrigas palaciegas, existieran o no: realizó numerosas donaciones, se ratificó en su testamento de 1407, donó el reino de Sicilia a su nieto, pensó sus respuestas antes de darlas, se levantaron varias actas sobre asuntos de gran calado (...). El soberano fue plenamente consciente de las dificultades de la sucesión y de la invalidez jurídica en que podían incurrir sus actos de última hora, formalmente revisados como mínimo por el vicescanciller y el protonotario. Martín I pudo hacer una señal inequívoca de que su voluntad era dejar sus reinos a Federico (como procedió con Sicilia), pero no fue así, lo que pone en cuestión la interpretación de Valla. A los otros candidatos ni siquiera los mencionó, aunque tuvo ocasión de hacerlo. Por lo que parece a la vista del cuaderno de sus últimas voluntades, Martín I se mantuvo coherentemente hasta su última hora en la vía por la que había optado desde el otoño-invierno de 1409-1410: la de dilucidar la sucesión por justicia (LÓPEZ, 2013, p. 268).

I, amb tot i amb això, conscient d'haver reforçat la hipòtesi de Menéndez Pidal conforme el rei Martí no va pronunciar un «*hoc*» forçat o inconscient, com sostenia Ferran Soldevila, sobre la decisió de la successió per la via de la justícia (MENÉNDEZ, 1964; SOLDEVILA, 1965), i sense ser gens procliu al pancatalanisme, López no pot sinó concloure, encertadament, que «*El significado político de esta decisión es ya una cuestión de debate historiográfico*» (LÓPEZ, 2013, p. 268).

El mateix s'esdevé, des de diversos fronts, pel que fa a la valoració i interpretació del Compromís de Casp. La commemoració del sisè centenari ha permès que s'hi hagin continuat donant voltes. Els coneixements, han avançat. Però, amb tot i amb això, cal seguir reivindicant la necessitat de separar les interpretacions presentistes, el judici anacrònic de les conseqüències *a posteriori*, amb una perspectiva actual, del veritable curs dels esdeveniments i de les seves causes explicatives i objectivables *a priori*.

La historiografia clàssica tradicional, i la *vox populi*, han representat l'entronització de Ferran d'Antequera com a acte d'afirmació pro-espanyola enfront de la derrota del candidat suposadament més legítim i, sobretot, català, Jaume d'Urgell (VENDRELL, MASIÀ, 1956), culpabilitzant-ne en bona mesura els personalismes d'un aragonès, Benet XIII, el papa Luna, i d'un valencià, Sant Vicent Ferrer.

Com en el cas de la mort de Martí i de la seva manca de decisió en l'elecció de successor, la historiografia s'havia centrat en les conseqüències (posteriors, amb lectura actual) del pacte, i no pas en el procés que hi va conduir.

Deixarem representades algunes de les relectures més recents que s'han publicat amb sengles treballs de Flocel Sabaté i d'Antoni Furió (SABATÉ, 2015; FURIÓ, 2015), que coincideixen bastant en el diagnòstic i que busquen els suposats culpables de la situació de «supeditació a Castella» que s'havia llegit amb ulls actuals i anacrònics en les causes internes, intrínseques, de divisió social i de lluita política i de debilitació del poder reial a la Corona d'Aragó.

Novament, per tant, si reprenem les paraules de Carlos López, una cosa són els fets, i una altra (que passa a l'òrbita del debat historiogràfic) les conseqüències d'aquests fets vistes per uns ulls o uns altres.

La qüestió és (SABATÉ, 2015) que, des del segle XIV, ens trobem davant d'un model caracteritzat per la debilitat de la monarquia i la puixança de les forces municipals i nobiliàries, que implica que la monarquia depèn

Martí l'Humà al llibre de privilegis de la cartoixa de Valldecrist (Castelló)

econòmicament dels subsidis dels estaments a les corts i parlaments; i que, per tant, en depèn també políticament, ja que aquests subsidis s'obtenen a canvi de concessions del monarca. En plena coherència amb aquest model, a Catalunya, després de la mort del rei Martí, els estaments també assumiren el seu rol representatiu, sota la preeminència municipalista clara de Barcelona, ja que sovint el Principat i la seva capital es confonen. Dit altrament, Barcelona s'erigí en representant del Principat. La forma de resolució de la successió del rei Martí, per tant, fou la culminació d'un model polític que situava la sobirania en els estaments, una fita coherent amb el recorregut previ i posterior.

En una Corona d'Aragó que no va aconseguir la cohesió a l'entorn del monarca, sinó que estava cohesionada artificialment sobre una representativitat territorial que va accentuar la identificació de cada territori (Aragó, Catalunya, València) amb les seves pròpies corts i parlaments, i amb les seves pròpies autoritats governatives, i que va dotar de fragilitat institucional la suposada unió de la Corona.

Això, en el cas de Catalunya, es tornaria a posar de manifest mig segle després, durant la Guerra Civil Catalana, quan la legitimitat del rei Joan II es va qüestionar i els estaments catalans es van tornar a erigir en intèrprets de la sobirania, elegint monarca en tres ocasions (Enric IV de Castella, Pere de Portugal i Renat d'Anjou).

D'aquesta manera, i seguint encara Flocel Sabaté, en el Compromís de Casp el pes de la negociació política es combina amb un context de forta ruptura social que es fa palesa, en cada territori, en les disputes de bàndols, sobretot aragonesos i valencians, però també relativament catalans, a través de la manca de suport a Jaume d'Urgell. Això implica uns nivells de tensió que desautoritzen les visions idealitzades del Compromís de Casp com a opció pacífica contra els conflictes armats, i que imposen matisos sobre les exaltacions del parlamentarisme i de la representació territorial.

Les negociacions dutes a terme es nodriren, al capdavant, dels discursos justificatius de la doctrina política coetània a l'entorn de la preeminència col·lectiva, cosa que també comporta la matisació de les explicacions centrades exclusivament en els interessos particulars dels compromissaris.

En tot cas, però, conclou Sabaté, la secular actualitat de la discussió a l'entorn del significat del Compromís de Casp ha facilitat la successió d'anacròniques reflexions presentistes que, com a historiadors, hem d'intentar deixar de banda. Perquè, al capdavant, és des d'aquest presentisme i de les conseqüències que sis segles després atribuïm a aquells fets que la historiografia els ha jutjat i, tot sovint, els continua jutjant.

En aquest mateix sentit es posiciona, també, el treball d'Antoni Furió, *Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història* (FURIÓ, 2015).

Furió parteix de la constatació que, pocs anys abans, ja s'havia donat una situació semblant (la mort de Joan I sense descendència masculina), i suposa que, si no hi hagués hagut dilacions i s'hagués generat una solució ràpida, com va passar amb l'en-

tronització de Martí l'Humà tot i que hi va haver algunes resistències, no hi hauria hagut majors conseqüències polítiques. Per tant, la dilatació de la crisi successòria augmentà els interessos en joc i incrementà les possibilitats dels qui els defensaven més enllà de l'estricta problema successori, que no girava tant, o només, a l'entorn dels drets dinàstics dels diferents candidats com, d'acord amb el que diu també Sabaté, del model de govern i d'organització interna de la mateixa Corona d'Aragó.

Considera que, a l'inici del segle XV, no només estava canviant la relació de forces a l'interior de la Corona i, amb ella, el paper de la monarquia que dirigia la confederació de regnes i territoris. Sinó que la Corona era també una entitat política singular, amb la seva estructura descentralitzada i amb el protagonisme (demogràfic, econòmic, polític) dels seus grans centres urbans, que es trobava a mig camí entre el model unitari de les monarquies veïnes i centralitzades, com Castella i França, i el model de les ciutats-estat italianes.

Per tant, Furió destaca canvis en el paper dels diversos actors que constituïen la societat política que representava i actuava en nom del «regne» o de la «terra», enfrontant-se si calia (com passaria després amb la Guerra Civil Catalana) a la mateixa institució monàrquica.

La conclusió és, tanmateix, que el debat historiogràfic sobre aquest fet major de la història de la Corona d'Aragó en general i de Catalunya en particular és lluny d'estar tancat i acabat. I que la manera en què cada època i cada generació l'ha abordat i interpretat, inclosa la nostra pròpia època i les generacions actuals, ens diu més sobre ella mateixa i sobre les preocupacions i els interessos del present, que no pas sobre el passat o sobre el fet històric analitzat.

Amb tot i amb això, no tot són construccions ideològiques ni una superposició de capes successives d'interpretacions. Ni, per tant, el treball de l'historiador es limita a la pura deconstrucció. Perquè també és cert que cada cop coneixem millor el Compromís de Casp, o qualsevol dels esdeveniments (i sobretot dels esdeveniments polèmics) que conformen el segle XV, perquè també som més conscients de les nostres pròpies limitacions i intentem situar els fets en un context històric més precís. I, a la vegada, comparatiu, ja que els podem contraposar amb altres casos de crisi dinàstica i legitimitat en d'altres països. O perquè la renovació de la història política (que ja no és un encadenament descriptiu de fets sinó una història interpretativa) ens permet entendre'ls a la llum de la gènesi de l'estat modern, de la realitat de les construccions estatals a la fi de l'edat mitjana o de la transformació de les elits dirigents i de les lluites de poder entre les faccions rivals.

El particularisme territorial, l'afirmació d'una identitat aragonesa, catalana, valenciana, havia anat fracturant la unitat i la cohesió interna de la Corona. El Principat havia anat perdent pes políticament, tot i la seva hegemonia demogràfica i econòmica.

Però en la resolució de la crisi successòria també hi intervindrien de manera determinant les bandositats nobiliàries i urbanes i les noves formes d'organització i participació en la vida política, en un moment de reorganització de l'aparell administratiu de l'estat i de sistematització i centralització de la fiscalitat, sobre un fons de crisi demogràfica i econòmica (FURIÓ, 2015).

Els dos diagnòstics, per tant, pràcticament coincideixen. I determinen que, al capdavall, el que impedí l'entronització de Jaume d'Aragó, el comte d'Urgell, lloctinent general i previsible successor, no va ser el Compromís de Casp, al cap de dos anys d'Interregne, ni les explicacions conspiratives de la història. Sinó la reacció immediata, i contrària, del governador de Catalunya, Guerau Alemany de Cervelló, i dels consellers de Barcelona, encapçalats per Ferrer de Gualbes, hostils a la proclamació com a nou monarca de qui consideraven cap d'una facció rival, o almenys pròxim a ella (FURIÓ, 2015, p. 865).

L'entronització de Ferran d'Antequera i l'empelt mediterrani dels Trastàmara

Ferran d'Antequera arribà al tron gairebé per la força de les armes, amb el potencial de la pressió dels seus recursos nobiliaris al darrere, sobretot en terres aragoneses i valencianes. Res d'això, però, no hagués estat diferent en cas que el «guanyador» —si és que podem parlar en termes de guanyadors i perdedors— hagués estat el suposat «candidat legítim català», Jaume d'Urgell.

D'acord amb les paraules d'un testimoni documental valencià coetani, l'Interregne «*fon (...) temps que no havíem rey e senyor, e les gents anaven a regna solta*».⁹ Encara que estigui pròpiament referida a la frontera valenciana amb l'Islam i al caos que hi regnava per falta d'autoritat i pel buit de poder, em sembla una frase esplèndida i espontània que descriu, de manera diàfana, la situació de desconcert generalitzat que governà, entre 1410 i 1412, els territoris de la Corona d'Aragó.

I, amb Ferran d'Antequera, que tingué un regnat brevíssim però encara més intens que breu, arribà l'ordre.

És un personatge que, fins ara, des de la Corona d'Aragó, i des de Catalunya, ha estat menystingut i poc estudiat, eclipsat pel Compromís de Casp, pels esdeveniments

⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Cartes Reials de Ferran I, caixa 10, núm. 1164. [1413], març, 15. Xàtiva. Ed. SALICRÚ, 1997, doc. 1.

que havia protagonitzat com a infant de Castella (la seva intervenció a la guerra de Granada), per la seva castellanitat, i per la grandesa del regnat del seu fill i successor, Alfons el Magnànim.¹⁰

Però, en canvi, el regnat de Ferran té gran interès per veure com s'encaparrà, voluntàriament i de manera gairebé obsessiva, per bé que certament com a fórmula de legitimitació personal i dinàstica, per preservar lleis, tradicions, costums i maneres dels seus monarques predecessors.¹¹ Tot i ser un monarca de tradició castellana i que, per dir-ho d'alguna manera, no havia mamat la tradició mediterrània o mediterraneïsta de la Corona d'Aragó, el cert és que s'empeltà perfectament d'aquesta trajectòria, encara que les relacions amb l'Islam les continués llegint, sempre, amb òptica fronterera castellana (SALICRÚ, 2006).

A desgrat de la brevetat del seu regnat i seguint, també, les directrius dels seus predecessors, Ferran I dugué a terme una intensa i hàbil política mediterrània, parcialment orientada a sancionar la seva posició en el Cisma d'Occident. El 1413 signà, per exemple, una treva amb Gènova, el tradicional rival català a la Mediterrània. A Sicília, on alguns nobles defensaven la candidatura al tron de l'illa de Frederic d'Aragó, el fill natural de Martí el Jove, Ferran posà fi a les hostilitats entre els partidaris de Blanca de Navarra, la vídua de Martí el Jove, i els de Bernat de Cabrera; hi envià, com a lloctinent reial, el seu fill Joan, el secundogènit, el futur Joan II. I també aconseguí tornar a pacificar Sardenya, on, durant l'interregne, s'havia trencat el sempre precari equilibri: hi confirmà el domini català pactant amb el vescomte de

Coronació de Ferran d'Antequera segons el retaule de l'arquebisbe de Toledo Sancho de Rojas, procedent de San Benito el Real de Valladolid (Museu del Prado, Madrid)

¹⁰ Malauradament, encara poden continuar-se subscriuint les meves paraules del 1998, en el sentit que a casa nostra, el regnat de Ferran I segueix veient-se, fonamentalment, a través del Compromís de Casp i considerant-se'n un apèndix, sense que s'hagi parat gaire esment a la seva política exterior o al seu paper en l'extinció del Cisma d'Occident (SALICRÚ, 1998, p. 18-19). A la monografia clàssica sobre Ferran d'Antequera, que s'ocupa molt més de la seva regència castellana que del seu regnat (MACDONALD, 1948), se li poden sumar ara, des de Castella, dues monografies més (GONZÁLEZ, 2012; MUÑOZ, 2016).

¹¹ Un exemple ben clar és el de l'organització de la seva pròpia coronació, SALICRÚ, 1995.

Narbona (1414) i amb el marquès d'Oristany, Leonard Cubello (1416). Per contra, fracassà en l'intent d'unir el seu fill Joan amb Joana II de Nàpols, cosa que li hauria facilitat el domini de la Mediterrània i, a més a més, l'establiment del papa Luna a Roma (BOSCOLO, 1954; BOSCOLO, 1956; BOSCOLO, 1974).

Aquest «empelt mediterrani» de Ferran d'Antequera va ser heretat i portat fins a l'extrem pel seu primogènit, Alfons el Magnànim, que des de ben aviat s'embarcà cap a Sardenya i Còrsega (1420-1423) i que, uns anys després, ho féu amb rumb definitiu cap a Nàpols, per no tornar mai més a terres peninsulars.¹²

A Alfons, per tant, no se li ha pogut pas criticar la manca d'identificació amb la Corona, ni la manca de mediterraneïtat. Però sí, està clar, el seu absentisme, per bé que continués dirigint els afers de la Corona des de Nàpols i per més que la seva cort humanística napolitana hagi estat digna de lloança.

Si, tanmateix, hi ha hagut un «mal Trastàmara», aquest ha estat sens dubte Joan II. Maleït per la historiografia pel seu desdeny al primogènit Carles de Viana, i problemàtic tant a Navarra com a Catalunya per les respectives guerres civils, Joan no ha tingut cap bona prèdica.

No entraré pas, aquí, ni en la valoració de Joan II ni en la de la Guerra Civil Catalana del segle XV, un regnat i un episodi que necessiten nova recerca i revisió historiogràfica igualment aprofundida.¹³

Però, en tot cas, cal destacar que per Vicens la Guerra Civil Catalana fou el resultat polític d'una sèrie de profundes contradiccions socioeconòmiques, una «revolució social» causada pel sorgiment d'un sindicalisme rural i urbà alçat contra la solidaritat de la noblesa i del patriciat en defensa del pactisme o del privilegi. Vicens rebutjà frontalment el caràcter exclusivament polític dels esdeveniments del segle XV, negant el paper que, en paraules de Muñoz, l'escola «romàntico-nacionalista» representada per Rovira i Virgili i Soldevila donava als Trastàmara, absolutistes, monarques estrangers

Alfons el Magnànim segons un dibuix coetani de Pisanello

¹² Sobre el regnat d'Alfons el Magnànim, la referència monogràfica continua essent, encara, RYDER, 1992.

¹³ Si l'obra de referència sobre Joan II continua essent VICENS, 1953 (remeto a les pàgines introductòries de Josep M. Muñoz i Paul Freedman a la reedició del 2003), sobre la Guerra Civil Catalana del segle XV encara cal remetre a SOBREQUÉS, SOBREQUÉS, 1973. Amb tot i amb això, actualment també es poden prendre en consideració les tesi doctorals de Vera-Cruz Miranda Menacho, *El príncipe de Viana en la Corona de Aragón (1461-1467)* (Universitat de Barcelona, 2012) i d'Imma Muxella Prat, *Laterra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)* (Universitat de Barcelona 2013)

indiferents a les institucions catalanes i als drets dels seus estats (MUÑOZ, 1997).

A la indiferència del Magnànim s'hi haurien sumat, per tant, les ambicions de Joan II, més preocupat pels seus drets i propietats a Castella que pel seu regne; i Ferran II, com a responsable de la unió dinàstica.

Els remences

Per Jaume Vicens Vives, els Trastàmara, i Ferran II en particular, haurien estat els defensors dels remences contra una oligarquia composta d'una aliança de burgesia, noblesa i alt clergat.

Aquestes consideracions ens traslladen a la revisió feta, sobretot al voltant del 2010, en motiu de la commemoració del centenari del naixement i del cinquantenari de la mort de Jaume Vicens Vives, a l'entorn de les seves aportacions sobre els remences: *Historia de los remensas en el siglo XV* (VICENS, 1945) i *El gran sindicato remensa* (VICENS, 1954). I si Gaspar Feliu es va centrar més en la figura de Vicens que no pas en la relectura o valoració de les aportacions sobre els remences pròpiament dita (FELIU, 2011), podem seguir a Rosa Lluç per determinar els matisos de la revisió historiogràfica (LLUCH, 2013; LLUCH, 2014).¹⁴

Medalló de Joan II

Encara que les interpretacions del conflicte i de la sentència arbitral de Guadalupe difereixin en funció de la visió de medievalistes i modernistes, tothom qui ha treballat de manera específica sobre els remences des del medievalisme continua considerant que el referent de Vicens és ineludible.

D'entrada, cal dir que la percepció que avui en dia es té de la servitud pagesa catalana és molt menys negativa, o menys dramàtica, de la que es tenia en època de Vicens, a mitjan segle XX, cosa que també comporta un replantejament tant de la solució del conflicte armat com de la Sentència Arbitral de Guadalupe, ja que cal observar amb una major complexitat els motius de la lluita i la condició i diferenciació dels seus participants.

¹⁴ Segueixo, en endavant, LLUCH, 2014.

Tot i que els remences catalans estiguessin teòricament sotmesos a sis mals usos, la recerca ha anat relativitzant el seu pes i importància. Amb tot i amb això, els pagesos focalitzaren les seves peticions a la monarquia i als senyors en la submissió als mals usos, i no es pot dir, per tant, que fos simple retòrica. Però sí que hi havia una diferència entre la teoria i la seva aplicació pràctica.¹⁵

Pel que fa a la visió prorremença de la monarquia, actualment també és molt matisable. No hi ha cap dubte que la monarquia veia en la supressió dels mals usos i el suport a la causa remença una forma d'oposició política als senyors jurisdiccionals. I, probablement per això, els monarques instrumentalitzaren els remences sempre que els convingué. Tot indica, per tant, com en tants altres aspectes i privilegis concedits o negociats amb la monarquia, que sovint els monarques estigueren més interessats en aconseguir diner fàcil i ràpid que no pas en altres qüestions més prosaiques o de justícia social (LLUCH, 2014, p. 71-74). Al capdavall, no es pot oblidar que la liquidació final del conflicte remença va desembocar en una enorme operació fiscal i financera a favor de la monarquia, que va permetre finançar la política exterior a Itàlia i a Granada (FERNÁNDEZ, 2002).

També cal dir que, avui en dia, hi ha una visió més complexa que abans del que realment suposava la servitud. A hores d'ara, ja no podem equiparar servitud amb camperolat, ja que hi havia remences arreu i es podien dedicar a qualsevol tasca, i no necessàriament al treball agrícola en àmbit agrícola (LLUCH, 2014, p. 74).

Actualment, també se sap que, tot i constituir un mateix grup social per la seva condició jurídica, no tots els remences tenien el mateix potencial econòmic. Hi havia diferències considerables, i cada cop sembla més clar que aquestes diferències estigueren a la base del conflicte. Al segle XV podem parlar, per tant, fins i tot, de remences rics, de remences que eren propietaris del domini útil dels

Ferran II, el Catòlic, segons el pintor flamenc Michael Sittow

¹⁵ Els sis mals usos serien la remença o compra de la llibertat, la firma d'espoli forçada, que afectava els matrimonis, la intèstia i l'exòrquia, que gravaven la mort del remença, la cugúcia, que afectava l'adulteri de la dona remença, i l'àrsia, que afectava l'incendi accidental dels béns immobles. En la pràctica, la remença o compra de la llibertat era, lògicament, l'exacció més pagada, i també la firma d'espoli forçada és freqüent. Per contra, la intèstia i l'exòrquia apareixen poc, i no s'han documentat ni l'exigència de la cugúcia ni de l'àrsia. Amb tot i amb això, es pot matisar que es coneixen els mals usos que foren pagats, però no els que foren exigits. I que, per bé que, almenys al segle XV, els mals usos no suposessin un ingrés extraordinari gaire elevat, aquestes exaccions permetien tenir les tinences i el domini controlat i cobrar les rendes ordinàries corresponents (cf. LLUCH, 2014, p. 67-71).

seus masos i terres, i que les sotsestablíen a altres pagesos i els cobraven censos. I, fins i tot, s'han documentat remences que tenien el domini directe de terres i de masos... (LLUCH, 2014, p. 77-81).

Per contra, segons Rosa Lluch, sobre l'alçament armat s'hi ha treballat molt més poc, i encara es continua coneixent, sobretot, gràcies a Vicens Vives: l'estructura explicativa és la seva, i qualsevol aportació simplement confirma o rebutja les seves teories. Amb tot i amb això, encara no hi ha cap explicació convincent i unitària sobre l'alçament remença, ni sobre la Sentència Arbitral de Guadalupe, sinó que la posició depèn molt de cronologies, és a dir, de si els investigadors prenen com a observatori el pre- o el post- 1486.

La participació de pagesos no remences i de remences no pagesos en el conflicte és evident, però això no implica, per als medievalistes, com sí sembla que accepten els modernistes, que es pugui considerar que es tractà de guerres pageses i no pas de guerres remences.

Tampoc no hi ha unanimitat sobre si la guerra la van guanyar els remences o els senyors, ni sobre si la Sentència Arbitral de Guadalupe certificà el triomf o suposà un major benefici als uns o als altres, ja que la historiografia continua mantenint opinions absolutament contràries, que depenen, en bona mesura, de l'observatori cronològic de cada historiador.

A grans trets, sembla que la majoria de medievalistes consideren que les guerres remences han d'interpretar-se com una qüestió de llibertat personal i de submissió als mals usos. Per tant, l'alçament només seria explicable pel seu afany d'aconseguir la llibertat, d'alliberar-se del vincle servil sense haver de renunciar a les seves terres i possessions. Per això, i per la possibilitat d'obtenir la confirmació dels seus drets de propietat, especialment sobre els famosos «masos rònecs» del XIV, els medievalistes consideren que els remences guanyaren la guerra i obtingueren la major part de les seves demandes, gràcies a una Sentència de Guadalupe que commutava la servitud per un pagament econòmic.

Per contra, aquells qui es dediquen al període immediatament posterior a 1486 pensen que els mals usos i la situació personal de dependència dels remences ha de desvincular-se de les causes i motivacions que conduïren els pagesos a l'enfrontament armat. Per a ells fou una guerra camperola, independentment de quina fos la condició jurídica de cada pagès. I, per això, valoren més negativament la resolució del conflicte perquè consideren que els pagesos no aconseguiren canviar el règim feudal, que a més a més sortí reforçat del conflicte, ja que les càrregues feudals de la terra es mantingueren o augmentaren.

Hi ha, però, també, qui sosté una tercera via que podria conciliar les dues visions, ja que, encara que es pugui acceptar que la Sentència Arbitral de Guadalupe no atacà directament els fonaments del règim feudal, és evident que el 1486 es feren concessions

que permeteren establir una classe pagesa capaç de fer front i de qüestionar, cada cop més, l'autoritat senyorial.

En tot cas, i per bé que la victòria no fos total, és difícil no considerar-la una victòria, i es pot parlar d'una victòria remença que, encara que no fos una victòria pagesa, resolgué el conflicte en favor dels pagesos de remença (LLUCH, 2014, p. 82-84).

Cloenda

Tant si l'acabem el 1492, com el 1500, com el 1516, el segle XV seria prou llarg i complex com per permetre repassar i revisar molts altres aspectes, processos i esdeveniments.

Però l'objectiu d'aquesta aproximació, parcial i sumària, no era altre que recórrer alguns dels tòpics que planen sobre el Quatre-cents per intentar relativitzar, gràcies a la recerca científica duta a terme durant les darreres dècades i la consegüent revisió de conceptes i de percepcions que ha implicat, algunes de les imatges que ens representen la quinzena centúria com un segle d'encadenament de desgràcies i conflictes.

El segle XV català és, certament, un segle complex. No pas pel canvi de dinastia *per se*, sinó perquè és una centúria que, de manera evident, s'allunya de la imatge de les precedents, i en la que s'inicien o culminen algunes transicions que ja ens projecten cap a l'edat moderna. Tot i que les barreres cronològiques, com les historiogràfiques, sempre puguin ser interpretables, opinables i relativitzables.

En tot cas, és evident que, com a historiadors, hem de descriure, analitzar i interpretar. Que algunes d'aquestes interpretacions poden no ser coincidents. Però que hem de fer aquestes anàlisis de manera crítica, conscient i, sobretot, històricament contextualitzada, no pas de manera presentista i anacrònica.

Encara que, sempre, el nostre present pugui influir en la percepció del nostre passat. Però, com a historiadors, hem d'intentar que aquest present ens ajudi a jutjar els fets i els seus condicionants, no pas les seves conseqüències en el sentit de plànyer allò que imaginem que podria haver estat d'una altra manera «en cas que».

Bibliografia citada

- ABULAFIA, David (2017). *La guerra de los doscientos años. Aragón, Anjou y la lucha por el Mediterráneo*. Barcelona: Pasado & Presente (traducció al castellà de *The Western Mediterranean Kingdoms, 1200-1500: The Struggle for Dominion*. Londres: Longman, 1997).
- BELENGUER, Ernest (1999). *Ferran el Catòlic. Un monarca decisiu davant la cruïlla de la seva època*. Barcelona: Edicions 62.
- BOSCOLO, Alberto (1954). *La politica italiana di Ferdinando I d'Aragona*. Càller: Università degli Studi – Istituto per gli Studi Sardi.
- BOSCOLO, Alberto (1956). «Progetti matrimoniali aragonesi per l'annessione del regno di Napoli alla Corona d'Aragona». *Studi medievali in onore di Antonino de Stefano*. Palerm: Società Siciliana per la Storia Patria, p. 91-105.
- BOSCOLO, Alberto (1974). «La prima politica mediterranea di Ferdinando I d'Aragona». *Atti del I Congresso Storico Liguria-Catalogna*. Bordighera: Istituto Internazionale di Studi Sardi, p. 377-386.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís; SALICRÚ I LLUCH, Roser; VILADRICH I GRAU, M. Mercè (2015). *Els catalans a la Mediterrània medieval. Noves fonts, recerques i perspectives*. Roma: Viella (IRCVM – Medieval Cultures, 3).
- FALCÓN PÉREZ, Isabel (coord.) (2013). *El compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Saragossa: Gobierno de Aragón.
- FELIU, Gaspar (2004). «La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión». *Hispania*, LXIV/2, núm. 217, p. 435-466.
- FELIU, Gaspar (2011). «Rellegint la història dels remences de Jaume Vicens Vives». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXII, p. 33-64.
- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep (2002). «El conflicte remença a la Catalunya del segle XV (1388-1486)». *Afers*, 17/42-43, p. 587-624.

- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (ed.) (2015). *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FURIÓ, Antoni (2015). «Un debat inacabat. El Compromís de Casp a través de la història». FERRER I MALLOL, Maria Teresa (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 815-865.
- GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Santiago (2012). *Fernando I regente de Castilla y rey de Aragón (1407-1416)*. Gijón: Ediciones Trea.
- LLUCH BRAMON, Rosa (2013). «Tot pensant en el conflicte remença: reflexions i propostes». *Estudis d'història agrària*, 25, p. 29-46.
- LLUCH BRAMON, Rosa (2014). «Los remensas en los siglos XIV y XV». *Índice Histórico Español*, 127, p. 61-84.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (2013). «Últimas voluntades de Martín I el Humano (30 y 31 de mayo de 1410)». *Aragón en la Edad Media*, XXIV, p. 225-268.
- MACDONALD, Inez Isabel (1948). *Don Fernando de Antequera*. Oxford: The Dolphin Books.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1964). «El Compromiso de Caspe, autodeterminación de un pueblo». *Historia de España dirigida por Ramón Menéndez Pidal*. Madrid: Espasa-Calpe, vol. XV, p. I-CLXIV.
- MUÑOZ GÓMEZ, Víctor (2016). *Fernando "el de Antequera" y Leonor de Alburquerque (1374-1435). Una historia de poder en la Península Ibérica a finales de la Edad Media*. Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla – Ateneo de Sevilla.
- MUÑOZ I LLORET, Josep Maria (1997). *Jaume Vicens i Vives (1910-1960). Una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62.
- PUJOL, Enric. *Ferran Soldevila. Els fonaments de la historiografia catalana contemporània*. Catarroja – Barcelona: Editorial Afers.

- RYDER, Alan (1992). *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*. València: Edicions Alfons el Magnànim (traducció de *Alfonso the Magnanimous. King of Aragon, Naples and Sicily, 1396-1458*. Oxford University Press, 1990).
- SABATÉ, Flocel (2015). «El compromiso de Caspe: ¿Ruptura dinástica o modelo de estado?». *Ruptura i legitimació dinàstica a l'edat mitjana*. Lleida: Pagès editors, p. 279-290.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (1995). «La coronació de Ferran d'Antequera: l'organització i els preparatius de la festa». *Anuario de Estudios Medievales*, 25/2, p. 699-759.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (1997). «Els "Fets de Villena". Alguns episodis fronterers del regnat de Ferran d'Antequera». *Relaciones de la Corona de Aragón con los estados cristianos peninsulares (siglos XIII-XV)*. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Saragossa: Departamento de Educación y Cultura del Gobierno de Aragón, vol. 2, p. 315-333.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (1998). *El sultanat de Granada i la Corona d'Aragó, 1410-1458*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques – Institució Milà i Fontanals / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser (2006). «Contrastes ibèrics ante el comercio con el Islam. Imágenes del comercio con 'tierra de moros' del reinado de Fernando de Antequera». *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*. Sevilla – Cadis: Diputación de Cádiz – Sociedad Española de Estudios Medievales, p. 351-366.
- SESMA MUÑOZ, José Ángel (1992). *Fernando de Aragón, Hispaniarum Rex*. Saragossa: Gobierno de Aragón.
- SESMA MUÑOZ, Ángel (dir.) (2011). *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1410-1412. El Interregno y el Compromiso de Caspe*. Zaragoza: Gobierno de Aragón.
- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago; SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume (1973). *La Guerra Civil Catalana del segle XV: estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Edicions 62.
- SOLDEVILA, Ferran (1950). «La mort de Ferran d'Antequera a Igualada». *Miscellanea Aqualatensia*, p. 25-31.

- SOLDEVILA, Ferran (1965). *El Compromís de Casp. Resposta al sr. Menéndez Pidal*. Barcelona: Rafael Dalmau (amb successives reedicions per part de l'editorial Rafael Dalmau).
- SOLDEVILA, Ferran (2008). *Les quatre grans cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallof*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- VENDRELL DE MILLÀS, Francesca; MASIÀ DE ROS, Àngels (1956). *Jaume el Dissortat, darrer comte d'Urgell*. Barcelona: Aedos.
- VICENS VIVES, Jaume (1936-1939). *Ferran II i la ciutat de Barcelona: 1479-1516*. Barcelona: Tip. Emporium, 3 volums (amb reedició del 2010. Barcelona: Editorial Vicens Vives).
- VICENS VIVES, Jaume (1945). *Historia de los remensas en el siglo XV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VICENS VIVES, Jaume (1953). *Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo XV*. Barcelona: Teide (amb reedició de 2003. Pamplona: Urgoiti).
- VICENS VIVES, Jaume (1954). *El gran sindicato remensa (1458-1508)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VICENS VIVES, Jaume (1956). *El segle XV. Els Trastàmars*. Barcelona: Teide (amb successives reedicions per part de l'editorial Vicens-Vives).